

Herbst, Stanisław / Szymański, Stanisław

"Stara Częstochowa : studia nad genezą,
ustrojem i strukturą ludnościową i
gospodarczą Częstochowy 1220-1655",
Stefan Krakowski, Częstochowa 1948 :
[recenzja]

Przegląd Historyczny 41, 292-294

1950

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Warto podać kilka słów o dalszych losach rękopisu. Spoczywał on zrazu w rękach ucznia Kallimacha, M. Drzewickiego. Później wiedziano o nim ze wzmianek St. Górskiego, w Tomicjanach z r. 1567. Po kilku wiekach ślad jego istnienia wydobył Wł. Pociecha i w r. 1927 opublikował znaleziony przez siebie w Kórniku ex libris Drzewickiego wyklejony z omawianego rękopisu. Na exlibrisie utrwały się dalsze dzieje rękopisu, który z rąk rodziny Drzewickiego przeszedł do biblioteki kolegiaty łączyckiej, a stąd darem kustosza Makowskiego do biblioteki prywatnej Trzczańskich w Żelaznej w ziemi Sochaczewskiej. W Kórniku znalazł się w r. 1823 przywieziony z Nieświeża przez interesującego się Kallimachem Kwiatkowskiego. Z Kórnika przed stu laty wypożyczył go historyk niemiecki Roeppel i już nie zwrócił. Rękopis przechodząc przez ręce H. Hayna zawędrował do biblioteki gimnazjalnej w Wałbrzychu, gdzie go szczęśliwie odnalazł prof. Kumaniecki. Kodeks ten odbył więc jeszcze drogę do Warszawy, aby po wydaniu powrócić do Kórnika. Dzieje tego rękopisu mają wiele cech wspólnych z dziejami innych polskich zbiorów. Nie wszystkie jednak miały szczęście uniknięcia zatyry i natrafienia w końcu na tak dobrego wydawcę.

Jerzy Zathey

S t e f a n K r a k o w s k i: Stara Częstochowa. Studia nad genezą, ustrojem i strukturą ludnościową i gospodarczą Częstochowy 1220—1655, Częstochowa 1948, s. 191, 2 plany.

Autor przedsięwziął zastosowanie nowszych postępów badań nad miastami polskimi do wielostronnego ujęcia historii ośrodka średnich rozmiarów w ciągu przeszło 300 lat. Próba ta wymaga skrupulatnego rozpatrzenia w interesie licznych na pewno i w przyszłości historyków lokalnych. Dyskusję nad ambitną książką K. upraszczają dość liczne już recenzje, choć pozostawiają jeszcze miejsce na niejedną uwagę. Uwagi nasze będą dotyczyły przede wszystkim topografii miasta i stosunków społecznych.

K. miał oparcie w dorobku poprzedników, ale wykorzystał też nie uwzględnione dotychczas źródła rękopiśmienne i drukowane, dał pierwsze opracowanie dłuższego okresu. W braku materiałów podstawowych (księgi miejskie spalone 1644, akta cechowe zatracone, księgi stanu cywilnego trudne do pełnego wykorzystania) wypadało sięgnąć do materiałów zastępczych lub traktować retrogresywnie — nowsze. Nie dotarł jednak autor do wszystkiego, do czego dotrzeć było można. Szczególniej dotkliwa jest luka co do źródeł kartograficznych, gdyż spowodowała nietrafne przedstawienie ukształtowania przestrzennego miasta. Pomiął autor opublikowany plan miasta i okolic z r. 1811¹, a także szczegółowy plan rękopiśmienny z czasów Królestwa Kongresowego (1 : 1500, z podziałami własnościowymi). Oryginał tego planu niedostępny był do niedawna w Archiwum Głównym, ale w odrysie znajduje się od dawna w podstawowym dla urbanistyki zbiorze Zakładu Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej.

Tytuł książki wymaga komentarza obszerniejszego, niż ten, który można znaleźć na str. 37: pierwotną Starą Częstochową była wieś w dolinie między łańcuchem Jasnej Góry, Parkitki (strona zachodnia — w przedłużeniu płasko-

¹ B. P a w ł o w s k i, Historia wojny polsko-austriackiej 1809 r., Warszawa 1935 po s. 160.

wyż Grabówki) i Kiedrzyń u początków strumienia wypływającego z licznych źródeł w miejscu dzisiejszego Rynku Wieluńskiego, dostatecznie zaopatrujących w wyśmienitą wodę. Strumień ten widnieje jeszcze na planie z 1909 r., pod wpływem zabudowy wysychający da się do dziś zaobserwować między ul. Ciemną i Jasnogórską. Kościół parafialny częstochowski znajdował się na Jasnej Górze.

O 2 km na wschód, u przeprawy przez dolinę Warty wyrósł targ z kościołem filialnym św. Zygmunta, do którego przeniesiono parafię wtedy, gdy na Jasnej Górze osadzono Paulinów (1382). Nie ma potrzeby łączyć powstania targu częstochowskiego z budową zamku olsztyńskiego (przed 1350 r.) niesłusznie kojarzonego z pojęciem grodu. Pierwsza wzmianka o mieście Częstochowie, a więc o targu zwanym początkowo Nową Częstochową pochodzi z r. 1377, wzmianka ta nie koniecznie musi świadczyć o posiadaniu przezeń całkowitego prawa miejskiego. Targ częstochowski wyrósł i rozwijał się przede wszystkim jako miejsce wymiany na pograniczu dwu odmiennych produkcją obszarów: rolniczego (rędziny) na prawym i górniczo-przemysłowego (kuźnice) na lewym brzegu Warty². Wieś traci znaczenie wobec rozwoju miasta i ze Starej Częstochowy staje się Częstochówką.

Miasto rozłożone na zboczu doliny Warty dotychczas zdradza zarys wrzeciona targowego zakreślonego ulicami Targową-Senatorską i Garncarską, rozciągnięte wzdłuż rzeki, ograniczonego z obu końców dolinami strumieni. Kościół św. Zygmunta zajął typowe położenie na zewnątrz dawnego placu targowego i odrazu był, tak jak dziś orientowany tj. głównym ołtarzem zwrócony na wschód.

Na tym rozległym wrzecionie targowym z czasem ulokowano ciasne późnośredniowieczne miasto obronne. Rynek 62×110 m wytyczono wzdłuż „drogi królewskiej“ (Targowa—Senatorska, a nie Krakowska—Warszawska, jak sądzi autor), przy czym w szerokości targu dawnego zmieszczono jeszcze blok budowlany o normalnej głębokości ok. 40 m wzdłuż drugiej pierzei targu — ul. Garncarskiej. Analogiczny blok wytyczono również na zachód od kościoła, na zewnątrz od „drogi królewskiej“. Granicę południową pierwotnego założenia miejskiego stanowiła zapewne Graniczna, północną — być może ul. Spadek, stanowiąca dogodny zjazd do mostu.

Trakt wieluński nie był przedłużeniem ul. Mostowej, lecz brał początek z dawnego Rynku Warszawskiego, a więc poza miastem późno średniowiecznym i rozpoczynał się dzisiejszą ulicą Krótką, której przedłużeniem jest płynny bieg Jasnogórskiej. Obok tej drogi biegnącej po stronie południowej strumienia wypływającego z Częstochówki, inna droga polna — obecna ul. Ciemna ciągnęła się wzdłuż jej północnego brzegu. Podcibnie starą drogą była później ul. Stradomska zdążająca ku przemysłowym okolicom południowo-zachodnim obecnej Częstochowy.

Ten, zupełnie odmienny od rekonstrukcji autora wygląd pierwotnego założenia późnośredniowiecznego, opiera się na dawnych planach i analogiach rozplanowania niektórych innych miast pogranicza śląskiego (Czeladź, Wieruszów), dodatkowych argumentów dostarczają zaś zachowane do dziś zabytki: najstarsze zabudowania właśnie przy Senatorskiej z zejściem z ulicy do piwnic,

² Więcej informacji dla XVI w. — Ign. Baranowski, Przemysł polski w XVI wieku, Warszawa 1919, s. 19, 30—32, 39.

a także obfitujące w ciekawy materiał architektoniczny domy południowej i wschodniej pierzei rynku. Nie stanowi zaś żadnej trudności ukształtowanie północnej części rynku, z rozszerzeniem jego poza ul. Ptasią.

Potrzeby coraz liczniejszych od początku XV w. pańników muszą być zaspakajane przez przekupniów i szynkarzy poza późnośredniowiecznym miastem, przy klasztorze. Pozyskiwane przez miasto zakazy są nierealne, bo zbyt uciążliwy jest dla pańników powrót do miasta na posiłki. Być może przełomowe znaczenie miała w tej mierze „reformacja“ klasztoru dokonana w r. 1577 przez biskupa kujawskiego Stanisława Karnkowskiego, który ze względu na „zacość i świętość“ miejsca polecił usunąć handel z klasztoru i w Częstochówce założyć jatki i gospody oraz inne potrzebne budynki i z nich pobierać sprawiedliwe czynsze³. Odtąd Częstochówka staje się miasteczkiem konkurencyjnym wobec Częstochowy. Odbudowana po r. 1655, w r. 1717 uzyskuje prawo miejskie i nazwę Nowej Częstochowy w odróżnieniu od miasta-targu u przeprawy przez Wartę, zwanego odtąd Starą Częstochową. Historię tej Starej Częstochowy, zanim tę nazwę uzyskała, opracował właśnie Krakowski.

Materiały posiadane przez autora nie zawsze są należycie wykorzystane: ten sam np. regest (czy pełny tekst) nadania królewskiego z 1504 r. raz (str. 127 przypis 128) wiązany jest z mostem na Stradomce, drugi raz (str. 127 przyp. 21) słuszniej z innym mostem — na Warcie; dokumenty królewskie z 1519 r. można by pełniej wykorzystać. W poszukiwaniu informacji uzupełniających warto zwrócić uwagę na to, iż do r. 1431 Częstochowa dostarczyła Akademii Krakowskiej tylko 1 studenta (Paulus Laurentii 1421); góruje nad nią i sąsiedni Kłobuck (5) i Mstów⁴.

Dążeniem autora jest wydobyć elementy walki klas z dawnej historii Częstochowy, ogranicza się przy tym do sporów między mieszczanami (ściślej mówiąc obywatelami miejskimi) i szlachtą (tj. magnatem-starostą oraz tymi ze szlachty co nabyli posiadłości miejskie). Przypuszcza, iż „narzucone“ przez szlachtę władze miejskie były gorsze od narzuconych przez patrycjat. Sądzi tradycyjnie, iż jurydyki były sprzeczne z interesem większości mieszczan. Nie dostrzega więc walk społecznych między różnymi warstwami wewnątrz mieszczaństwa. Nie dostrzega wyzysku stosowanego przez patrycjat wobec pospólstwa, mistrzów — wobec czeladników. Wyzysk, wobec którego jedyną ochroną mogła być — i często bywała — władza państwowa lub ucieczka na jurydykę. Nie zawsze trzeba wierzyć krokodylim nieraz łzom „mieszczaństwa“ i tej historiografii, która je do dziś reprodukuje.

Kończąc trzeba stwierdzić, iż książka K. jest przyczynkiem wartościowym bo nie jedno przekonywująco rozwiązała, a w innych wypadkach zmusiła do dyskusji.

Stanisław Herbst i Stanisław Szymański

N i f o n t o w A. S.: Rossija w 1848 roku. Uczpedgiz. Moskwa 1949, s. 315.

Z wielkim zaciekawieniem bierzemy do ręki ten tom, wydany w stuletnią rocznicę sprawy „pietraszewców“. Wśród setek jubileuszowych publika-

³ Monumenta Historica Dioeceseos Vladislaviensis XIX (1910) s. 11.

⁴ Album Studiosorum I (1887).